

TERZIJDE

VAN PASJA TOT KRIJGSHEER

Mozarts „Die Entführung aus dem Serail“ in de Vlaamse Opera

Het Singspiel *Die Entführung aus dem Serail* van Mozart¹ beleefde zijn première op 16 juli 1782 te Wenen, onder leiding van Mozart zelf. De plaats van de handeling is volgens het libretto: Tunis of Algiers, achttiende eeuw. Eigentijds dus, althans in de tijd van Mozart. Toen het Turkse of Ottomaanse Rijk² nog een grootmacht was, en de Balkan, Klein-Azië en Noord-Afrika omvatte. In Tunesië en Algerije heersten geen Arabieren, maar wel Turkse of uit het Turks-Ottomaanse rijk afkomstige pasja's.

Het oorspronkelijke verhaal van de opera gaat ongeveer als volgt. De Spaanse edelman Belmonte is op zoek naar zijn geliefde Konstanze, die door zeerovers werd geschaakt en naar verluidt samen met kamermeisje Blondchen in de harem van Pasja Bassa Selim in Noord-Afrika is terecht gekomen. Pedrillo, de vroegere dienaar van Belmonte, is eveneens de gevangene van de Pasja en heeft een oogje op Blonde. Pedrillo kan Belmonte het paleis binnenbrengen door hem voor te stellen als een beroemde architect. De Pasja tracht Konstanze te overhalen het bed met hem te delen, maar ondanks zijn dreiging haar te laten folteren weigert ze om in te gaan op zijn avances. Om in de vrouwenvertrekken te komen voeren Belmonte en Pedrillo de haremwachter Osmin dronken. Bij het naar buiten smokkelen van de vrouwen worden ze echter ontdekt, en voor de Pasja gebracht. Beide mannen dreigen terechtgesteld te worden, zeker wanneer blijkt dat het de vader van Belmonte was die jaren terug de Pasja uit de stad Oran had verdreven en zijn bezittingen aangeslagen. Belmonte en Konstanze krijgen nog even de gelegenheid om afscheid van elkaar te nemen voor de terechtstelling. Maar dan toont de Pasja zich vergevingsgezind, en laat de twee Spaanse koppels vrij. Meer zelfs: hij stelt hen een schip ter beschikking om naar Spanje weer te keren. Behalve de wrokkige Osmin, zingen allen de lof over de edelmoedigheid van Bassa Selim.

De Turkse boeman

Waarom genoten de avonturen van een Spaans koppel in een door de Turken geregeerd Noord-Afrikaans land de belangstelling van het Weense publiek? Eeuwenlang waren de Turken de aartsvijanden van de Oostenrijkers. Na de verovering van Constantinopel in 1453 waren de Ottomaanse Turken stelselmatig naar het Westen opgeschoven, tot ze in 1529 voor de poorten van Wenen stonden. Een pest-

epidemie kwam de Oostenrijkers ter hulp, en de Turkse legers moesten afdruipe. Maar in 1683 stonden ze weer met een enorme legermacht voor Wenen. De val van de keizerstad leek een kwestie te zijn van enkele dagen of uren, tot de Poolse koning Jan III Sobieski kwam opdagen en met een Pools-Duits-Oostenrijks leger als bij wonder het in aantal manschappen veel sterkere Turkse leger kon verslaan. Prins Eugenio van Savoye diende de Turken in 1697 en 1717 verdere nederlagen³ toe. Na een nieuwe oorlog had de vrede van Belgrado in 1739 wel de vijandelijkheden tussen het Habsburgse en het Ottomaanse Rijk officieel beëindigd, maar in 1781 sloot keizer Jozef II een bondgenootschap met de Russen, in de hoop op een verdere gebiedsuitbreiding in de Balkan. Dit maar om te verduidelijken dat de Oostenrijkers en Turken ook bij de première van *Die Entführung aus dem Serail* alles behalve goede burens waren.

Wat de oorspronkelijke situering van het verhaal in Algerije betreft: Noord-Afrika (de 'Maghreb') maakte enkele eeuwen lang deel uit van het Moorse (of Arabische) Rijk, maar de stad Oran (vandaag de tweede grootste stad van Algerije) werd door de Spanjaarden veroverd in 1509. Van 1708 tot 1831 maakte Algerije deel uit van het (Turkse) Ottomaanse Rijk, al was de havenstad Oran van 1732 tot 1791 (dus in Mozarts tijd) toch weer een kleine zestig jaar in handen van Spanje. De Habsburgers hadden in Spanje sedert 1700 wel de plaats moeten ruimen voor de Bourbons, maar waren door diverse huwelijken toch ook met deze adellijke familie verwant.

De première van *Die Entführung aus dem Serail* werd te Wenen op 16 juli 1782 in het Hofburgtheater⁴ gegeven, een jaar nadat Oostenrijk een bondgenootschap met Rusland tegen de Turken had aangegaan. Gewoonlijk wordt een vijandige staat erg negatief voorgesteld, in de hoop op die manier het patriottisme bij de eigen bevolking aan te wakkeren. Maar in dit verhaal wordt sultan Bassa Selim, nadat hij een blauwtje liep bij de Westerse schone Konstanze, als een grootmoedig man voorgesteld. Oorspronkelijk werd het verhaal wel door de Duitse auteur Christoph Friedrich Bretzner geschreven, maar de Weense bewerker Johann Gottlieb Stephanie der Jüngere had toch wel makkelijk in het voor Mozart aangepaste libretto de Turken als schurken en snoodaards kunnen voorstellen, of - ik zeg maar wat - vuige handelaars in blanke slavinnen. Quod non. En de opera kende een voor die tijd groot succes: hij werd te Wenen op zes jaar tijd ca. 34 keer opgevoerd.

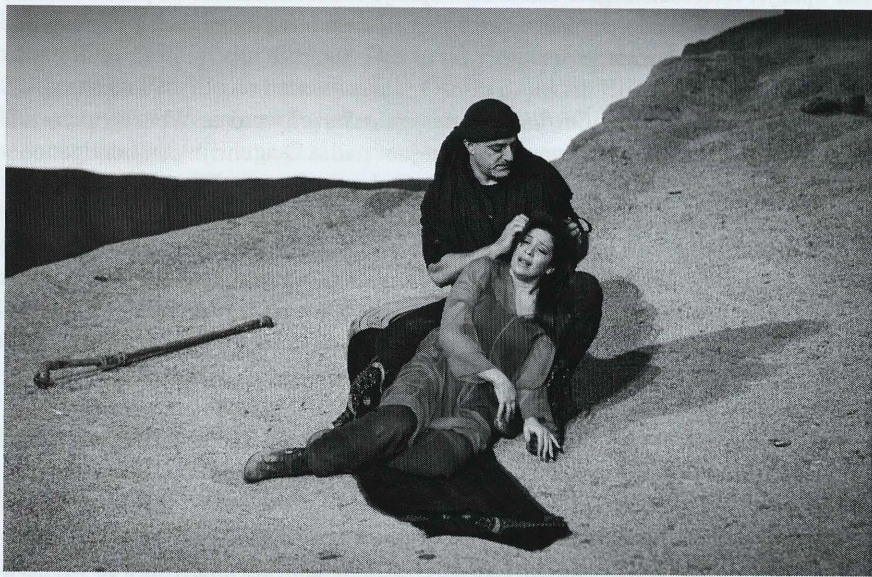
Enkele weken na het eclatante succes van *Die Entführung*... huwde Mozart, die zich pas recent te Wenen had gevestigd en onderdak had gevonden bij de familie Weber, op 4 augustus met de tweede dochter van de Webers: zangeres Con-

stanze. Net zoals de Konstanze uit *Die Entführung...* een bijzonder zelfstandige en ondernemende vrouw. Leuk toeval.

Ondanks het feit dat Oostenrijkers en Turken niet de beste vrienden waren, genoten een aantal uiterlijke aspecten van de 'Oosterse' (Turkse) cultuur een zekere populariteit. Zo bijvoorbeeld de Turkse koffie (die de Turken zelf uit Afrika hadden gehaald) en ook de Janitsaren-muziek die je zou kunnen omschrijven als militaire marsmuziek, geaccentueerd met Oosters slagwerk en ritmisch gerinkel van belletjes. Zoals duidelijk te horen in de ouverture van deze opera.

Woestijn

Die Entführung... bleef het repertoire houden van alle grote operahuizen, en werd lange tijd traditioneel in Oriëntaalse decors en kostuums (of wat daarvoor moest doorgaan) gespeeld. Eike Gramms, de regisseur van deze productie bij de Vlaamse Opera, wilde dat absoluut vermijden en zocht naar een meer 'eigentijdse' enscenering. Geen ommuurd paleis. Geen tapijten, tulbanden, kromzwaarden, of buikdanseressen. Zijn ingrepen zijn radicaal. Dat deed het reclamespotje⁵ van de

Die Entführung aus dem Serail door De Vlaamse Opera
(Foto: Annemie Augustijns)

Vlaamse Opera al vermoeden, waarin als 'breaking news' Bassa Selim zichzelf in het Arabisch voorstelde als 'leider van de onafhankelijkheidsbeweging', en de boodschap verkondigt 'dat hij de Westerse vrouwen Konstanze en Blonde in zijn macht heeft, en dat als hun thuislanden hen nog levend wilden terugzien, ze best naar De Vlaamse Opera zouden komen om te onderhandelen over hun vrijlating'. Wat meteen een reactie van de Belgische 'moslimexecutieve' uitlokte dat het spotje (waarin ook de affiche van de Vlaamse Opera te zien was, met een vrouwenfiguur in halve boerka en een slipje) beledigend zou zijn voor alle gelovige moslims.

Het ironische spotje tekent meteen de sfeer van de enscenering. Bassa Selim is geen weldoorvoede Turkse pasja, maar de atletische leider van een militia, in een niet nader genoemd islamitisch land. Bij het opgaan van het doek zien we een woestijnlandschap. In het zwart geklede vrouwen halen water aan een eenzaam kraantje met een erg beperkt debiet. Wat later geeft het zelfs geen druppel meer. Soldaten in gevechtsgedijf doen vermoeden dat dit een legerkamp is in een woestijn, waar precies mag de toeschouwer zelf invullen. (Wellicht Jemen, of Soedan, of een andere staat of staatje waar regelmatig Westerse toeristen worden geschaakt door radicale groepen of krijgsheren.) In plaats van de originele spreekteksten in het Duits, spreken de personages hun eigen (moeder-)taal. Spaans, Engels, Arabisch: alles wordt door elkaar gehaspeld. Een Babylonische spraakverwarring, maar toch maken de personages zich verstaanbaar. (Net zoals wij dat vroeger deden in de jeugdherbergen van het Europese vasteland, toen het Engels nog lange na niet de 'lingua franca' was die iedereen sprak). En al verschijnen de teksten van de dialogen niet in vertaling bij de boventiteling en het publiek in de zaal zeker niet alles woordelijk begrijpt, weet het toch precies waar het om gaat en kan het perfect invullen wat er gezegd wordt. Wanneer Blonde de lastige Osmin uitmaakt voor 'You bloody bastard' heb je als publiek echt geen boventiteling nodig om te weten wat ze bedoelt. Mensen die elkaars taal niet begrijpen, behelpen zich verder met een overdreven mimiek en gestiek om hun bedoelingen kenbaar te maken. Wat regelmatig voor hilarische momenten zorgt.

Het libretto van *Die Entführung...* bevat zelf ook heel wat komische elementen, het is ook een Singspiel, in de Duitse traditie: een theaterstuk met muziek, waarbij de gesproken dialogen en de visuele effecten een essentiële rol spelen (zoals ook bij *Die Zauberflöte*). Door de actualisering van de handeling (en het snoeien van het 'dode hout' in de dialogen) worden de komische elementen niet alleen versterkt, maar worden er ook nieuwe gecreëerd, wat voor de vereiste ontspannen en luchtige sfeer zorgt. Na het beroemde liefdeskwartet kleurt het woestijnzand plots groen, en gaan er overal klaprozen bloeien. Niet echt nieuw, maar toch een mooi effectje. Andere 'vondsten' passen perfect in het concept, zoals bijvoorbeeld wanneer Osmin wil gaan

slapen en op zijn radio naar Arabische muziek luistert, tot hij door een storing plots muziek van Mozart te horen krijgt. Of bij de hilarische ontsnappingspoging van de gegijzelden bij middel van een jeep, waarbij alles misloopt. De slapstick is niet ver.

Aan het einde van de opera krijgt het publiek met een quartet (Konstanze, Belmonte, Blonde, Pedrillo) zowaar nog een oproep tot verdraagzaamheid mee van Mozart en zijn librettist: '*Nichts ist so häßlich als die Rache; / Hingegen menschlich gütig sein, / Und ohne Eigennutz verzeihn, / Ist nur der großen Seelen Sache! / Wer dieses nicht erkennen kann, / Den seh' man mit Verachtung an!*'. Het hierop volgende slotkoor van de Janitzaren⁶ (de bestuurlijke kaste in het Ottomaanse Rijk) werd geschrapd. In plaats daarvan zien we hoe krijgsheer Bassa Selim alleen op de scène achterblijft, en bij de ondergaande zon een weemoedig (Arabisch) lied zingt. Een pakkende anti-climax, want al begrijp je er geen woord van: de eenzame klaag- of liefdeszang van de Israëliisch-Palestijnse theater- en filmacteur Norman Issan doet je iets wegslikken.

Regisseur Eike Grams (*1942) heeft reeds een lange staat van dienst als succesvolle theaterregisseur en intendant in de Duitstalige landen. Als operaregisseur was hij onder meer bedrijvig in de Staatsoper (Berlijn), Deutsche Oper am Rhein (Düsseldorf/Duisburg), Bayerische Staatsoper (München) en de English National Opera (Londen). Dank zij zijn grote ervaring in het gesproken theater, zorgde hij voor een sterke personenregie. De meeste solisten leverden van goede tot uitstekende acteerprestaties, en zeker de twee vrouwenrollen (de Canadese sopraan Julianne Gearhart als Blonde, en de Latijns-Amerikaanse sopraan Iride Martinez als Konstanze) werden schitterend vertolkt en gezongen. Een speciale vermelding krijgt ook de mooie sfeerverlichting van Glen D'Haenens.

Slotsom: een geslaagde actualisering, en een prettige voorstelling⁷. De Vlaamse Opera gaat verder op de reeds eerder ingeslagen weg, om op een aanvaardbare en vindingrijke wijze (cf. *Samson en Dalila*, of *Wozzeck*) een aantal actuele maatschappelijke onderwerpen in zijn ensceneringen te verweven.

Toon BROUWERS

Noten

- 1 'Die Entführung aus dem Serail, Singspiel in drei Aufzüge' van Wolfgang Amadeus Mozart, (K.V. 384) op een libretto van Johann Gottlieb Stephanie der Jüngere, naar een tekst van Christoph Friedrich Bretzner. Bretzner (Leipzig 1748-Ibid. 1807) was een zakenman die diverse blijspelen en libretti schreef, waaronder 'Constanze en Belmonte' voor de Berlijnse componist Johan André. Stephanie bezorgde het aan Mozart, bewerkte het en schreef ook aanvullende teksten. Behalve Johan André (1781) namen ook Christian Ludwig Dieter (1784) en Justin Heinrich Knecht (1794) de geschiedenis van 'Constanze en Belmonte' als onderwerp voor een Singspiel.
- 2 Het Osmaanse of Ottomaanse rijk werd gesticht door Osman Gazi en zijn zoon Orhan Gazi, die respectievelijk regeerden van 1299 tot 1326 en 1326 tot 1359. Het bleef bestaan tot 1922.
- 3 Door zijn overwinningen op de Turken in de de slag van Zenta (Hongarije) en in 1717 in de slag van Belgrado (Servië) verwierf Prinz Eugenio von Savoye in Oostenrijk de status van nationale held.
- 4 Niet het huidige Burgtheater. Het 'oude' Burgtheater of Hofburgtheater was een prachtig baroktheater, waar voornamelijk opera's werden gespeeld. Het maakte deel uit van de Alte Hofburg of het keizerlijk paleis. Aan het einde van de negentiende eeuw werd het 'oude' Burgtheater afgebroken om plaats te maken voor de pompeuze 'Michaelertrakt' aan de Michaelerplatz. In de plaats werden aan de Weense Ringstrasse twee nieuwe theaters gebouwd: de Staatsoper en het Burgtheater.
- 5 Het spotje was te zien op de Vlaamse Televisie, en op youtube: http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=luSpY6uRSOA
- 6 De Janitsaren ('*Yeni Çeri*') waren de elitetroepen van het Ottomaanse rijk, die van ca. medio de veertiende eeuw gerecruteerd werden onder de (ook niet geïslamiseerde) bevolking van de door de Ottomanen veroverde gebieden.
- 7 Voorstelling gezien in de Vlaamse Opera te Antwerpen op 7 november 2010.